

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ
ГАЛЕРИЈА НАУКЕ И ТЕХНИКЕ САНУ број 52

Изложбу приређује

Галерија науке и технике Српске академије наука и уметности

Аутори изложбе

Жељко Томановић, Александар Фотић, Мирослав Николић, Славица Тодић, Милица Рат, Томислав Ивановић

Графички дизајн изложбе

Бранислав Фотић

Сарадници на организацији изложбе

Бојана Божић, Јасмина Ковачевић

Публикацију издаје

Српска академија наука и уметности

За издавача

Зоран Љ. Петровић, управник Галерије науке и технике САНУ

Аутори текстова каталога

Ђорђе Бубало, Иван Вранић, Миодраг Грбић, Томислав Ивановић, Миљана Матић, Мирослав Николић, Сања Пилиповић, Милица Рат, Милош Спасић, Славица Тодић, Жељко Томановић, Александар Фотић

Лектура

Марина Адамовић-Куленовић

Графички дизајн каталога

Бранислав Фотић, Тијана Динић

Штампа

Службени гласник

Тираж

500

Београд 2023.

Београд 2023.

СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

Приредили
Александар Фотић,
Жељко Томановић,
Мирослав Николић

ВИНСКИ ЛЕТОПИС СРБИЈЕ

Садржај

6 Уводна реч

Генетички ресурси

- 9 Ж. Томановић, С. Тодић, М. Рат, М. Грбић, М. Николић –
Валоризација генетичких ресурса винове лозе у Србији: геномски приступ за виноградарство XXI века
- 31 М. Рат – Хербаријум Андреја Волног
- 39 А. Фотић – Стручно препознавање прокупца и зачинка у XIX веку
- 51 Т. Ивановић, С. Тодић, М. Николић –
Сорте винове лозе на простору данашње Србије пре појаве филоксере

Историја

- 65 И. Вранић – Археологија и древно вино
- 71 И. Вранић – Вино у праисторији и протоисторији Балкана
- 87 М. Спасић – Келти и вино на тлу данашње Србије
- 95 С. Пилиповић – Вино и виноградарство на простору данашње Србије у римском периоду
- 105 Ђ. Бубало – Прописи о виноградарству и вину у средњовековној Србији
- 115 М. Матић – Вино и виноградарство у уметности средњовековне Србије
- 127 А. Фотић – Виноградарство на тлу данашње Србије
у доба Османског царства и Хабзбуршке монархије (XV–XIX век)
- 133 А. Фотић – Прве светске класификације српских вина 1816, 1822. и 1832. године
- 137 М. Рат – Андреј Волни (1759–1827)
- 141 А. Фотић – Франц Шамс (1780–1839)
- 147 Ж. Томановић – Димитрије Мита Петровић (1848–1891)
- 151 А. Фотић – Милутин М. Савић (1848–1935)
- 157 М. Николић – Школа за винодеље и воћарство у Букову код Неготина
- 163 С. Тодић – Филоксерна криза: филоксера у Србији, мере сузбијања и обнова винограда
- 171 А. Фотић – Рафаило Момчиловић – сликар српских аутохтоних сорти винове лозе 1907. године
- 175 М. Николић, Т. Ивановић –
Српско виноградарство и винарство од краја филоксерне кризе до Другог светског рата

Вино у праисторији и протоисторији Балкана

Када говоримо о алкохолним напицима и појави вина на Балканском полуострву, ситуација није толико јасна као у неким другим регијама. Разлог лежи у недовољном броју физичко-хемијских анализа фрагментата керамичких посуда које би утврдиле састав течности која је у њима чувана. Ипак, неки основни подаци постоје, или се понешто може претпоставити с великом дозом сигурности. Производња првих алкохолних пића може се повезати с неолитским периодом (VII–V миленијум пре н. е.). Највероватније су, као и на другим територијама, превасходно у питању били пиво и медовина. О истовременом постојању вина можда говоре потврђени трагови коришћења дивље винове лозе на винчанским насељима и аналогија са неолитом Грчке. Ипак, за сада се само може утврдити да локална производња није искључена те да су потребна даља истраживања. Исто важи и за енеолитски период (V–III миленијум пре н. е.).

Вино је као могући импорт из Егеје у ретким случајевима можда могло да се јави у приобалним зонама и неким јужнијим регијама Балкана и током касног бронзаног доба (друга половина II миленијума пре н. е.). Међутим, ни за ову тврдњу нема доказа. С друге стране, кад је реч о старијем гвозденом добу (VIII–IV век пре н. е.), располажемо прилично бројним археолошким траговима конзумације вина које је као готов производ допремано са Медитерана.

Вино на централном Балкану у старије гвоздено доба: поглавари, кнежевски гробови и ћилибар

И гвоздено доба Балкана (XII / VIII век пре н. е. – I век пре н. е. / римска освајања крајем старе и почетком нове ере) време је великих промена које су, између осталог, условљене комуникацијом, надметањем, сукобима те трговином и разменом локалних заједница, како међусобно тако и са удаљеним медитеранским крајевима и културама. Вино није једини показатељ оне врсте контаката који исходе друштвеним променама. Заправо се може рећи да су допремање и конзумација вина само део ширег корпуса различитих покретних археолошких налаза и страних знања који потичу из удаљених крајева и који су током старијег гвозденог доба (VIII–IV век пре н. е.) на разне начине циркулисали на великим удаљеностима. У том се „пакету“ налази и ћилибар. Ова окамењена смола у изворном, природном облику настаје и проналази се на обалама Балтика, одакле је миленијумима транспортована на Медитеран, где је још од бронзаног доба обликована у разне фигуралне украсне предмете. У време раног гвозденог доба количина обрађеног ћилибара из грчких

Ћилибарски привесци (перле)
у облику мешине за вино,
кнежевски гроб испод
потоње Петрове цркве,
Нови Пазар,
VI-V век пре н. е.
(Народни музеј Србије)

и италских радионица који је у виду разних украсних предмета враћан у континентално залеђе Балкана постала је знатна. Међу најчешћим формама јесу минијатурни привесци у облику мешина за вино, мада су нам познати и други украсни и обрађени предмети.

Веза између привезака у облику мешине и конзумације увозног вина прилично је директна. Наиме, пре појаве првих транспортних амфора са Хиоса, које се у нешто јужнијим крајевима, попут Косова и Метохије, Северне Македоније и јужне Бугарске, појављују крајем VI или у раном V веку пре н. е., ово пиће је у унутрашњост Балкана допремано у мешинама. Пошто мешине нису сачуване, један од главних доказа дистрибуције вина јесу управо минијатурни модели ових рецепијената изведени у ћилибару.

Многи други импортовани предмети из овог „пакета“ такође се повезују с конзумирањем вина. Свакако најупечатљивије јесу бронзане посуде, често великих димензија и запремине од више десетина или чак стотина литара, које прате други метални предмети (цедиљке, фијале итд.), а служиле су за сервирање вина већем броју учесника забава. Такве посуде, најчешће кратери, често се срећу у богатим, тзв. принчевским или кнежевским, гробовима широм континенталне Европе током старијег гвозденог доба. Најпознатији примерци пронађени у континенталним пределима Балкана јесу два кратера из Требеништа, места у непосредној околини Охрида у Северној Македонији. Уз њих су нађени многи други предмети који сви заједно чине тзв. сетове за

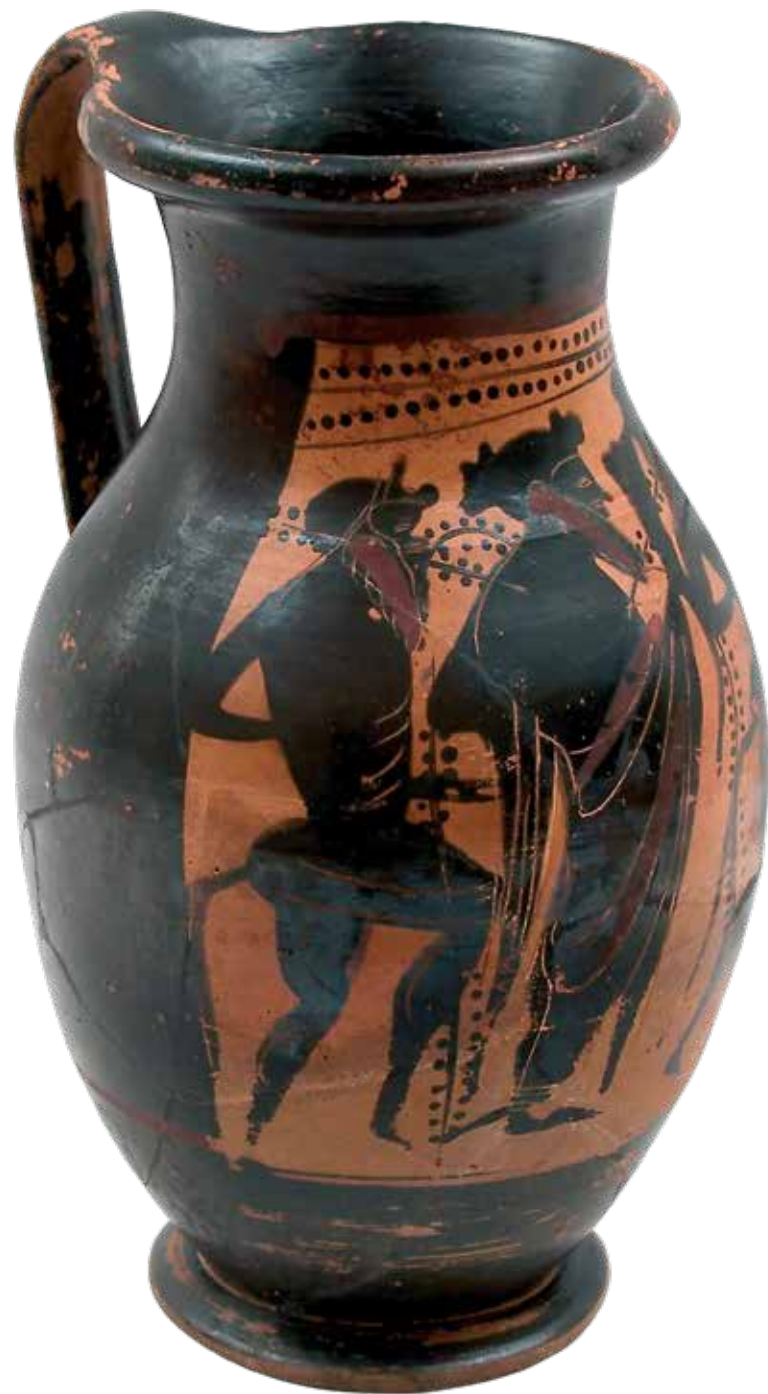

Бронзани кратер, Требениште, VI–V век пре н. е.
(Народни музеј Србије)

вино. Кратери су веома познат облик грчких посуда за сервирање вина, а бронзани примерци важе за елитну форму. Произвођени су у грчким и италским радионицама широм Медитерана и различитим путевима су доспевали у посед негрчког становништва.

Колективно испијања вина било је веома распрострањено у локалним заједницама и сматрало се елитном активношћу која има јасну друштвену улогу. Разлози су већ поменути. Било је компликовано набавити како сетове за вино тако и само пиће, који су допремани са великих удаљености. Локалне елите, које су током старијег гвозденог доба почињале да стичу јасно видљив положај у заједници, користиле су вино да покажу сопствени статус и богатство те способност да прибаве тако специјално пиће произведено на територијама удаљеним више стотина километара. Тако се друштво мењало изнутра, а новостворене елите су градиле сопствени положај и стицале не само власт већ и подршку у будућим подухватима какви су ратовање или активности које су обезбеђивале оно што је античке Грке занимало довољно да би се упустили у трговину и размену (сировине, стока, дрвна грађа, најамници, робови и др.). Управо је зато конзумирање вина неодвојиво од појаве локалних ратничких елита и грчке колонизације приобаља Медитерана. Осим вина и забава, о последичним друштвеним променама и појави ратничке елите међу локалним становништвом сведоче и многобројни налази оружја који и сами чине део истог „пакета“. Најрепрезентативнији налази, нарочито разни типови дефанзивног оружја, попут шлемова, произвођени су негде у Грчкој (највероватније у античкој Македонији, али и у другим центрима). Допремани су у унутрашњост истим трговачким везама као и бронзане посуде, ћилибар и вино.

Сви поменути предмети, укључујући каткад и атичке црнофигуралне посуде, проналажени су у тзв. кнежевским гробовима централног Балкана у којима су сахрањивани припадници најбогатије и најутицајније елите. Најпознатији кнежевски гробови откривени су испод Петрове цркве у Новом Пазару, у Атеници код Чачка, Пилатовићима код Пожеге, Пећкој Бањи, као и на Гласиначкој висоравни у источној Босни. Феномен кнежевских гробова датује се у релативно кратак временски период од неколико деценија на прелазу из VI у V век пре н. е. Многи аутори су у кнежевским гробовима видели представнике тзв. илирске ратничке аристократије.

Црнофигурална импортована олпа
с представом Диониса из кнежевског гроба,
Нови Пазар, VI–V век пре н. е.
(Народни музеј Србије)

„Хеленизација“ и вино: млађе гвозденог доба Тракије и Пеоније (V век пре н. е. – II век пре н. е./римска освајања Балкана крајем старе ере)

У јужним и источним крајевима Балкана, у Бугарској, Северној Македонији и јужној Србији, друштвени и историјски контекст у гвозденом добу је нешто другачији. Ту су се од друге половине V века пре н. е. (у време по окончању праксе кнежевских сахрана у западној Србији и источној Босни) развијале културе млађег гвозденог доба. Основна карактеристика тих заједница јесте далеко израженије коришћење многобројних грчких производа, укључујући и вино. Постоје и многе друге разлике у поређењу с кнежевским сахранама. Оне указују на знатно већу повезаност с грчким светом и, нешто касније, са светом античке Македоније Филипа II (359–336. г. пре н. е.), Александра Великог (336–323. г. пре н. е.) и његових наследника.

На поменутих територијама развиле су се културе које се у литератури најчешће називају „хеленизованим“ и за које се верује да начелно припадају заједницама означеним као антички Трачани и Пеонци. Те су заједнице, осим тога што су располагале далеко већим бројем импортованих предмета из Грчке и Македоније, живеле у насељима које многи аутори сматрају првим градовима на Балкану. Постоје веома јаке индиције да је одмах по оснивању тих насеља (у појединим случајевима још током друге половине или крајем V века пре н. е.) дистрибуција вина са северне обале Егејског мора и предмета пореклом најчешће из Атине добила далеко веће размере него у тзв. илирским крајевима током старијег гвозденог доба. На територији данашње Србије, најпознатије и за сада једино истраживано насеље с овим карактеристикама јесте Кале–Кршевица, утврђење смештено јужно од Врања, на обронцима планине Рујан.

Основна одлика ових заједница јесте и то да су научиле да производе готово све облике локалне покретне и непокретне материјалне културе на начин који је и у стилском и у технолошком погледу упоредив с праксама на Медитерану, због чега се у литератури и називају „хеленизованим“. Тако ту можемо наћи грчку технику градње бедема, која обухвата употребу камених квадера, ћерпича, кровове од опеке и шетне стазе са артиљеријским справама (од којих су остала многобројна камена ћулад), али и далеко ређи грчки начин градње кућа. Међу покретним налазима заступљени су облици који такође одговарају примерима из Грчке. Међу грнчарским производима, на пример, срећу се локално израђени скифоси, кантароси и сл. (најчешће сиве боје), као посуде које су у грчком свету служиле за конзумацију вина, али и друге грчке форме. У таквом контексту оквири дистрибуције вина знатно су се проширили. Додатна разлика у поређењу с контекстом кнежевских гробова јесте и употреба транспортних амфора.

Црвенофигурални
импортовани скифос,
Кале-Кршевица,
IV-III век пре н. е.
(Народни музеј Србије)

Локална сива хеленизована керамика: скифос, кантароси и кратер,
Кале-Кршевица, IV–III век пре н. е.
(Народни музеј Србије). Фото: Небојша Борић

Транспортне амфоре са Тасоса и из Менде,
Кале-Кршевица, IV–III век пре н. е.
(Народни музеј Србије). Фото: Небојша Борић

Транспортне амфоре су посуде великих димензија (најчешће око тридесет литара) које најдиректније потврђују масовну производњу и дистрибуцију вина. У античкој Грчкој било је уобичајено да сваки град или ужа регија која је производила овај напитака има сопствени и релативно лако препознатљив облик транспортних амфора у којима је вино извожено (Тасос, Хиос, Родос итд.). Такође, пошто су производња и извоз били веома важни за читаву заједницу, постојала је институција тзв. магистрата – угледних особа које су својим именом гарантовале неке за сада још увек недовољно јасне кораке у процесу контроле производње или извоза. Потврду да су своју улогу обавили давали су тако што су печат с личним именом или, чешће, одређеним амблемом утискивали на дршку амфоре пре печења посуде. Истраживање таквих печата чини веома важан аспект археологије Медитерана, не само зато што се праћењем печата откривају производни процес и дистрибуција већ и ради датовања: магистрати су се сваке године мењали, а самим тим су се мењали и печати. Познавање ове проблематике омогућава веома прецизно датовање археолошких контекста у којима су откривене печате дршке транспортних амфора. Најстарија печате амфора са локалитета у Кршевици потиче из средине IV века пре н. е. и израђена је на Тасосу. На истом локалитету откривене су и транспортне амфоре из других грчких центара, попут Мендеа или Хиоса. Упоредо с амфорама допремана је и атичка црвенофигурална керамика – најчешће скифоси, кантароси и кратери, који су нађени у знатном броју на свим „хеленизованим“ насељима у унутрашњости Балкана. Ове посуде богато су украшене представама људских фигура у различитим животним ситуацијама.

Културне праксе повезане с испијањем вина у овом нешто млађем контексту разликовале су се од пракси старијег гвозденог доба. У „хеленизованим“ насељима број особа које су биле упознате с вином очигледно је био далеко већи, а избор предмета намењених испијању вина шири него раније. Такође, истраживање откритих печата на транспортним амфорама показало је да је дистрибуција у континуитету обављана много дужи и да је вино било знатно распрострањеније. Другим речима, „хеленизована“ насеља редовно су снабдевана овим пићем, које више није било ретко и резервисано за изузетне прилике.

Можда су у прво време разлози за овакву ситуацију били другачији и далеко обимнији односи трговине и размене које су локални поглавари остварили са античком Македонијом и са грчким градовима на северу Егејског мора. Међутим, у време Филипа II појавио се још један обичај који је додатно приближио локално становништво медитеранском начину живота, а то је најамништво. Познато је да су Филипова организација војске али и чести сукоби са становницима унутрашњости Балкана довели до бројних савезништава и признања његове власти у областима удаљеним од Македоније. Филип је увео и нов обичај ангажовања плаћеничке војске. Ти разнолики али, по свему судећи, бројни балкански војници учествовали су у нешто каснијим Александровим походима на Исток. Понекад су били у саставу македонских гарнизона који су формиран у Тракији и Пеонији. Описани контекст живота у македонским војскама, који је трајао више година или чак деценија, довео је до тога да се сразмерно велик број локалних становника непосредно упозна не само са вином већ и са многим другим материјалним и духовним аспектима грчког и македонског начина живота. Постојање гарнизонских посада у последњим деценијама IV и првим деценијама III века пре н. е. такође је допринело повећаном обиму дистрибуције вина пошто је овај напитака био и део војног следовања.

Печати са тасоских транспортних амфора,
Кале-Кршевица, IV век пре н. е.
(Народни музеј Србије)

Црвенофигурални импортовани кратер,
Македонија, IV–III век пре н. е.
(Народни музеј Србије)

Црвенофигурална импортована ојноха,
Македонија, IV–III век пре н. е.
(Народни музеј Србије)

О конкретним локалним обичајима у погледу конзумирања вина говоре и бројни поменути налази црвенофигуралних атичких посуда. Обиље вина и упознавање локалних војника и осталих људи с овим пићем довели су до културних промена које се традиционално називају „хеленизацијом“. Међутим, савремена истраживања показују да ова културна промена не мора нужно да подразумева директно прихватање обичаја из грчког и македонског света. Чешће је реч о процесу који се у литератури назива крос-културном апропријацијом и подразумева веома значајне модификације грчких обичаја и придавање нових локалних значења неким предметима из грчког света. Неке од тих промена сигурно укључују и другачије праксе у конзумирању вина, за које знамо да су у грчком свету биле веома културно специфичне.

Још једна од занимљивости „хеленизованих“ насеља јесте присуство локално произведених (негрчких) транспортних амфора. О производњи вина током старијег гвозденог доба на централном Балкану нема директних трагова. Ипак, у време „хеленизованих“ насеља (V/IV век пре н. е. и касније), постоје неке индиције да су та знања савладана. На питање да ли је заиста реч о производњи или пак о локалном препакивању и редистрибуцији вина, или неке друге текућине која је третирана на исти начин, за сада немамо јасне одговоре. У сваком случају, откривене су локално произведене транспортне амфоре чији садржај још није испитан физичко-хемијским анализама.

Живот и контакти са грчким светом у насељима о којима смо говорили претрпели су озбиљан поремећај почетком III века пре н. е. Догађаји из 279. године пре н. е. и тзв. келтска најезда недвосмислено су пореметили описани систем комуникације, друштвене мобилности те трговине и размене који је карактерисао „хеленизована“ насеља у IV и почетком III века пре н. е. Иако још увек није јасно о ком броју придошлица је реч нити да ли је поремећај претходних односа уопште непосредно условљен доласком новог становништва или пак последичним локалним друштвеним превирањима, то време је обележено прекидом у дистрибуцији вина и других грчких производа. С друге стране, неколико деценија касније, у Подунављу, појављују се нови контексти сахрањивања у заједницама које су у литератури означене као Скордисци, а које су такође пиле и, по свему судећи, волеле вино.

Изабрана литература:

- Archibald, Zofia H., *Ancient Economies of the Northern Aegean: Fifth to First Centuries BC.*, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Бабић, Сташа, *Поглаварство и полис: старије гвоздено доба централног Балкана и грчки свет*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 2004.
- Babić, Staša, and Aleksandar Palavestra, “Trebenishte and the Princely Graves of the European Early Iron Age”, in: *100 years of Trebenishte*, eds. P. Ardjanliev, K. Chukalev, T. Cvjetičanin, M. Damyanov, V. Krstić, A. Papazovska and H. Popov, Sofia: National Archaeological Institute with Museum – Bulgarian Academy of Sciences 2018, 187–193.

- Vranić, Ivan, "A barrel-vaulted reservoir at Kale-Krševica: hydraulic technology and Iron Age 'Hellenisation' in Serbia", *Antiquity* 93/367 (2019) 144–162.
- Вранић, Иван, *Хеленизација у новом кључу: потрошња грчке фирнисоване керамике. „Умрежавање“ и културне промене на Кршевици (V–III век пре н. е.)*, Београд: Археолошки институт и Народни музеј Србије, 2022.
- Gosden, Chris, *Archaeology and colonialism: cultural contact from 5000 BC to the present*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Gosden, Chris, "What do objects want?", *Journal of archaeological method and theory* 12/3 (2005) 193–211.
- Dietler, Michael, *Archaeologies of colonialism: consumption, entanglement, and violence in ancient Mediterranean France*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 2010.
- Dietler, Michael, "Consumption", in: *The Oxford Handbook of Material Culture Studies* (eds.) D. Hicks and M. Beaudry, Oxford: Oxford University Press, 2010, 209–228.
- Микулчић, Иван, *Антички градови во Македонија*, Скопје: МАНУ, 1999.
- Палавестра, Александар, *Кнежевски гробови старијег гвозденог доба на централном Балкану*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1984.
- Palavestra, Aleksandar, *Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu*, Beograd: Balkanološki institut SANU, 1993.
- Палавестра, Александар, "Ћилибар и вино", у: *Рад Драгослава Срејовића на истраживању праисторије централног Балкана*, ур. Никола Тасић, Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитет у Крагујевцу, 1998, 201–208.
- Popović, Petar, "Central Balkans Between the Greek and Celtic Worlds: Case Study Kale-Krševica", in: *Homage to Milutin Garašanin*, eds. Nikola Tasić and Cvetan Grozdanov, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Art and Macedonian Academy of Sciences and Art, 2006, 523–536.
- Поповић, Петар, „Централни Балкан између грчког и келтског света“, у: *Централни Балкан између грчког и келтског света: Кале–Кршевица 2001–2011*, ур. Татјана Цвјетићанин, Београд: Народни музеј у Београду, 2012, 10–51.
- Tzochev, Chavdar, *Amphora stamps from Thasos* (The Athenian Agora XXXVII). Princeton: American School of Classical Studies at Athens and Princeton, 2016.
- Filipović, Dragana, and Nenad N. Tasić, "Vinča-Belo Brdo, a late neolithic site in Serbia – consideration of the macro-botanical remains as indicators of dietary habits", *Balkanica* 43 (2012) 7–27.
- Hatzopoulos, Miltiades, B., *Macedonian Institutions under the Kings* (vols. I and II). Athens: Research Centre for Greek and Roman Antiquity, National Hellenic Research Foundation, 1996.